

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

О. Г. Гончаренко,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент Чернігівської філії
Європейського університету

УДК 330 (075.8)

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА УПРАВЛІННЯ ПРАЦЕЮ ЗАСУДЖЕНИХ

Розглянуто позиції вчених у такій специфічній галузі, як управління працевикористання засуджених. Аналізується трансформація наукового змісту самої праці засуджених, її сутність та мети.

Ключові слова: праця, мотивація, ресоціалізація.

Основою будь-якого суспільства є праця, яка є для людини природною необхідністю. Без праці немислимо суспільне виробництво і саме життя, працею створюють усі матеріальні, культурні і духовні цінності. Праця — це засіб формування особистості кожної людини, а її ставлення до праці — важлива соціальна риса. Саме завдяки праці стає можливим розвиток людського суспільства. Виходячи з цих загальних положень про роль праці в розвитку суспільства і формуванні людської свідомості, пенітенціарна політика базується на тому, що праця є одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених.

Проблема управління працевикористанням осіб, позбавлених волі, є актуальною протягом багатьох років. У контексті умов виконання покарань на неї звернув увагу Б. С. Утевський у своїй праці “Що необхідно знати працівникам виправно-трудоустанов про кібернетику” (1969). До даної проблеми неодноразово звертались у своїх наукових працях М. А. Беляєв, М. Г. Детков, А. І. Зубков, К. В. Трусів, В. С. Прохоров, М. А. Стручков, Л. А. Жук, І. Л. Жук, В. М. Пристюк, В. М. Прусс, Л. Г. Крахмальник, А. Л. Ременсон, Н. І. Ланкін, Г. О. Туманов та інші. Але, не зважаючи на це, вона залишається мало дослідженою, оскільки у процесі розвитку суспільства змінювались продуктивні сили і виробничі відносини, ідеї і погляди на покарання, місце засудженого у виробництві, і, як наслідок, трансформувалась сама пенітенціарна політика.

Постановка завдання полягає у дослідженні наукових поглядів на працевикористання осіб, позбавлених волі, та ролі суспільно корисної праці у виправленні і ресоціалізації засуджених, що дозволяє суспільству й установам виконання покарань ефективно вирішувати правоохоронні, соціальні, освітні і виховні завдання, які ставляться перед ними.

© Гончаренко О. Г., 2012

Виконання державою своїх функцій і забезпечення зростання суспільного добробуту передбачають підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів. Усе це формує уяву про пенітенціарну систему й визначає її місце в системі соціально-економічних відносин, як важливого державного інституту. Виконання українською державою взятих на себе зобов'язань з метою приведення умов утримання засуджених до вимог міжнародних і українських стандартів супроводжується значним зростанням державних витрат на утримання пенітенціарної системи. За останні роки ці витрати збільшились майже вдвічі і в 2011 році становили 2 495,1 млн. гривень. Станом на 01.03.2012 р. у пенітенціарних установах України трималося 153633 особи, з них:

1. 35 682 особи утримувалася в 32 слідчих ізоляторах, з них досудового слідства — 4 299 чоловік, судового слідства (до винесення вироку) — 16 645 осіб.
2. 117 951 особа утримувалися в 142 кримінально-виконавчих установах, з них 6 906 осіб — в 9 установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання чоловіків; 6 155 осіб — в 13 колоніях для тримання жінок; 36 665 осіб — в 35 установах середнього рівня безпеки для вперше засуджених; 44 797 осіб — у 41 установі середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених; 4 326 особи — у 9 установах максимального рівня безпеки; 970 осіб — у 6 установах мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання чоловіків; 5 077 осіб — у 23 виправних центрах; 2 916 осіб — у 6 спеціалізованих лікувальних закладах; 2 794 особи — в лікувальних закладах при ВК та СІЗО.

3. 1 330 осіб у 8 виховних колоніях для неповнолітніх [10].

Основний зміст праці засуджених полягає у зміні їх духовного і соціального стану, викориненні у них кримінальних поглядів і звичок, формуванні таких якостей, як працелюбство, сумлінне ставлення до праці, дисциплінованість, потреба вести чесний спосіб життя, повага до держави та особистої власності громадян. Праця засуджених відрізняється від праці пересічних громадян тим, що головною її метою є виправлення і ресоціалізація, а її специфічні особливості такі:

1. Праця засуджених здійснюється не за власним бажанням, відбувається в умовах позбавлення волі за розпорядженням адміністрації виправної колонії. Засуджені не мають права вибору професії, не можуть вільно переходити з одного місця роботи на інше, відсутній прийом і звільнення з роботи;

2. Засуджені не мають трудових книжок, час роботи засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі зараховується у стаж роботи для призначення трудової пенсії після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством (ч. 2 ст. 122 КВК України), вони не мають права на трудову відпустку, мають один вихідний день на тиждень, на них поширюється дисциплінарна відповідальність, передбачена правилами внутрішнього розпорядку установи виконання покарань;

3. Праця осіб, засуджених до позбавлення волі, оплачується відповідно до її кількості і якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки встановлюються нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань. У виправних колоніях на особовий рахунок засуджених, які виконують норми виробітку або встановлені завдання і не допускають порушень режиму, зараховується незалежно від усіх відрахувань від 15 % до 75 % (ст. 120 КВК України);

4. Засудженим не надається допомога по тимчасовій непрацездатності, їм заборонено мати гроші, цінні речі, вони носять форму встановленого зразка;

5. Засуджені мають ряд обмежень режимного характеру, а саме: вони проживають у загальних приміщеннях, не мають права вільного переміщення, зобов'язані виконувати вимоги щодо розпорядку дня тощо.

Наведені особливості суспільно корисної праці засуджених дозволяють стверджувати, що їхня праця певною мірою має й елементи караючого характеру.

Однак при застосуванні заходів дисциплінарного впливу потрібен диференційований підхід до різних груп засуджених, які стали на шлях виправлення, з одного боку, і тих, які навмисне порушують режим і ухиляються від суспільно-корисної праці, — з іншої [4].

Трудова діяльність лежить в основі становлення моральних норм, формування духовних якостей людини. Праця повинна бути не лише обов'язком, а й найпершою потребою і звичкою людини. “Ви можете примусити людину працювати скільки завгодно, — писав А. С. Макаренко, — але якщо одночасно з цим ви не будете її виховувати духовно, якщо вона не буде брати участі в суспільному житті, то праця буде просто процесом, який не дає позитивного результату. Праця як виховний засіб можлива тільки як частина загальної системи” [5]. Якщо позбавлення волі не буде пов'язано із залученням до суспільно корисної праці і проведенням виховної роботи, то воно буде лише покаранням за скоєний злочин. Тому праця в установах виконання покарань називається суспільно корисною і відповідно є основою виправлення і ресоціалізації засуджених. Більшість учених і практиків переконано, що основну роль у виправленні засуджених відіграє праця. Л. Г. Крахмальник [6] відмічає, що праця є основою виправлення і перевиховання засудженого, і це є загальноновизнаним. Виконання покарання для осіб, які скоїли злочин, є покаранням, а праця і режим — засобами покарання. Такої точки зору дотримуються М. А. Беляев, В. С. Прохоров. Протилежну думку мають М. А. Стручков, А. Є. Наташев, які вважають, що визначення ролі праці як основи виправлення суперечить поглядам на її організацію в пенітенціарних установах, що право обмеження засуджених полягає у тривалості робочого дня, відсутності вибору праці і характеризує не працю, а режим, який встановлений у пенітенціарних установах. Суспільно корисна праця як засіб виправлення засуджених у пенітенціарних установах переслідує й іншу мету, зокрема економічну, соціальну та оздоровчу.

Економічна мета праці полягає в тому, що засуджені працюють на себе і на суспільство, членами якого вони є і яке готове прийняти їх після закінчення терміну відбування покарань. Результати праці засуджених є засобом відшкодування збитків заподіяних злочином, виплата аліментів, відшкодування вартості харчування, одягу, білизни, крім вартості спецодягу і спецхарчування. Важливість економічної мети праці засуджених складно переоцінити, однак виробнича діяльність осіб, позбавлених волі, не повинна перешкоджати виконанню основного завдання пенітенціарних установ — виправлення і ресоціалізації засуджених. Соціальна мета праці засуджених полягає в одержанні трудових навичок або збереженні трудових здібностей та набутої раніше спеціальності. Досягненню цієї мети сприяють створення в пенітенціарних установах промислових виробництв, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання. Оздоровча мета праці засуджених полягає в тому, що праця сприяє фізичному розвитку і запобігає антисуспільним проявам засуджених, оскільки їхня фізична сила та енергія спрямовані на створення матеріальних благ.

Зміна суспільно-економічної формації, розбудова ринкових економічних відносин, становлення правової держави, розвиток демократії мають безпосередній вплив на пенітенціарну систему і необхідність знову повертатися до проблеми працевикористання засуджених. Разом з тим сьогодні необхідно переосмислити фундаментальну ідею взаємозв'язку праці і реалізації кримінального покарання. Сутність ідеї засновників кримінально-виконавчого права полягає не в обов'язковому залученні засуджених до праці, а в зміні ставлення людини і суспільства до праці в ході реалізації кримінального покарання. Визначення змісту праці в місцях позбавлення волі є ключовим питанням, яке викликає постійні дискусії серед учених і практиків. Необхідно підкреслити: незважаючи на те, що наукові і практичні погляди на специфіку праці засуджених, її зміст, сутність і мотивацію мають багато спільного, але й істотно відрізняються. Перш за все, це стосується питання про існування різниці між працею засуджених і працею вільних громадян. З точки

зору К. В. Трусова, розглядаючи працю виключно як процес діяльності, не враховуючи ролі її суб'єкта — людини, а також виробничі відносини, які сформувалися, складно назвати відмінності між працею засуджених і працею найманих працівників. Якщо ж розглядати працю з позиції участі в ній людини, її ставлення до знарядь праці, розподілу і споживання результатів праці, відносин між людьми у процесі виробництва і як природну умову людського існування, то з'являється можливість оцінити працю засуджених як явище, яке значно відрізняється від праці вільних громадян. Відмінності ці пов'язані в основному з визначеними правообмеженнями, які і з'являються в умовах праці засуджених.

Постійні дискусії серед учених викликає також наявність у праці засуджених елементів покарання. На працю як додаткову міру покарання вказував В. О. Ключевський: «Праця — моральний обов'язок і основа морального порядку, але праця від праці відрізняється. Відомо, що праця невільницька, кріпосна не так впливає на господарський і моральний побут народу, як праця вільна. Вона знищує енергію, послаблює підприємливість, розбецує мораль і навіть псує расу фізично» [7]. Н. Н. Дерюга доводить, що суспільно корисна праця виступає складовою частиною виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, безсумнівно містить в собі елементи покарання [2]. Іншої точки зору дотримувався відомий російський учений М. С. Таганцев, який відмічав, що праця в тюрмі скоротить для арештанта термін покарання, дасть можливість провести час з користю для себе й інших; робота позбавить його від шкідливих звичок, облагородить його думки і помисли, тому сама праця не може бути покаранням, а скоріше нагородою. І. Я. Фойницький також підкреслював: «... праця — джерело благополуччя і добра, не може бути покаранням» [9]. Учені Л. Г. Крахмальник, А. І. Зубков, А. Л. Ременсон, М. А. Стручков, І. В. Шмаров, Ю. М. Ткачевський, В. М. Ісаков та ін. стверджують, що працю не можна розглядати як елемент кримінального покарання. Але, на думку М. Г. Деткова, в обох випадках учені ставлять питання не про зміст праці в місцях позбавлення волі, а її цільову настанову: визначається чи не визначається праця законом як елемент покарання. Причому багато з них розглядають працю як абстрактну категорію, не пов'язану з конкретними історичними і соціально-економічними умовами та наявністю державної політики виконання покарань [3]. У зв'язку з цим слід відмітити, що покарання у вигляді позбавлення волі вже забезпечує реалізацію покарання. Засуджений оцінює працю як шлях до виправлення. Умови відбування покарань обмежують працю засудженого рівно на стільки, наскільки вони визначені умовою реалізації покарання — ізоляцією від суспільства. Іншими словами, суспільство карає засудженого не умовами праці, а умовами ізоляції. Обмеження у сфері праці є похідними від факту ізоляції засудженого. І в цьому проявляється сутність зв'язку між ізоляційністю засудженого і умовами його суспільно корисної праці.

Тривалий час залучення засуджених до суспільно корисної праці переслідувало економічну мету, розглядаючи їх виправлення як другорядну мету. Потім до цього бачення «тюремної роботи» залучили елемент покарання і «тюремна робота» стала покаранням тілесним. Потім до праці почали ставитись як до міри виправлення, яка здатна знищити «праздны привычки» і дати засудженому можливість чесно заробити на кусок хліба після звільнення [9]. Іншими словами, ідея виправлення об'єктивно більш значима, сама проторувала собі дорогу. Ст. 6 КВК України називає працю серед основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті заподіяння засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження із засудженими. Засудження до праці спрямоване, насамперед, на приучення засуджених ставитися до праці, як до позитивної і необхідної складової їх життя, у тому числі і подальшого життя на волі. Такі ж вимоги ставлять до праці ув'язнених Європейські тюремні правила [1]. К. В. Трусов доводить, що праці засуджених відводиться в першу чергу виховне значення. Разом з тим не можна не

враховувати економічну складову праці засуджених, а всю увагу приділити тільки виховним завданням. І перш за все тому, що тільки добре налагоджена й оснащена праця сприяє вихованню. Економічно непродуктивна праця є непродуктивною і педагогічною [8].

Забезпечуючи досягнення мети виправлення засудженого шляхом залучення його до суспільно корисної праці, можна отримати і належний економічний ефект. Насправді, мета працевикористання засудженого одна — його виправлення і ресоціалізація, а реалізувати її можна тільки за умови залучення до суспільно корисної праці.

Ми вважаємо, що перспективи пенітенціарної політики держави, які відображають сучасну оцінку ролі праці засудженого, необхідно чітко сформулювати, наприклад, у Концепції розвитку пенітенціарної системи до 2017 року, окремим розділом якої повинна бути цільова програма “Організація трудової зайнятості і професійна освіта засуджених”, де були б закріплені принципи працевикористання засуджених і форми організації їх праці; способи правового регулювання залучення засуджених до суспільно корисної праці; умови державних і регіональних замовлень виробництвом, на яких працюють засуджені. Були б відображені форми взаємодії державних підприємств виправних колоній з регіональною владою і громадськими організаціями; врегульовані питання фінансування виробничого комплексу пенітенціарної системи і надання пільг підприємствам, які споживають продукцію, вироблену засудженими, а також запровадження обов’язкового професійного навчання засуджених та набуття ними навичок робітничих професій. На нашу думку, тільки при такому науково обґрунтованому підході можуть бути вирішені проблеми управління суспільно корисною працею осіб позбавлених волі, які відповідають сучасним очікуванням нашого суспільства.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий Кодекс України [Текст] : відповідає офіц. станом на 1 січня 2011 р. — К. : Національний книжковий проект, 2011. — 80 с.
2. Дерюга, Н. Н. Организационно-правовые проблемы занятости осужденных, содержащихся в местах лишения свободы [Текст] / Н. Н. Дерюга. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1989. — 187 с.
3. Детков, М. Г. Содержание карательной политики Советского государства и ее реализация при исполнении уголовного наказания в виде лишения свободы в 1930–1950 годах [Текст] : [монограф.] / М. Г. Детков. — Домодедово, 1992. — 356 с.
4. Жук, І. Л. Проблеми економічної ефективності праці засуджених [Текст] / І. Л. Жук. — К. : Сервіс, 1999. — 134 с.
5. Макаренко, А. С. Збірник творів [Текст] / А. С. Макаренко. — К. : Наукова думка, 1990. — Т. 4. — 433 с.
6. Крахмальник, Л. Г. Труд заключенных и его правовое регулирование [Текст] / Л. Г. Крахмальник. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1963. — 367 с.
7. Ключевский, В. О. Курс русской истории [Текст] / В. О. Ключевский. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. — 398 с.
8. Трусов, К. В. Особенности труда осужденных в исправительно-трудовых колониях [Текст] / К. В. Трусов. — ВНИИ МВД СССР, 1991. — 253 с.
9. Фойницкий, И. Я. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием [Текст] / И. Я. Фойницкий // Экономика, предпринимательство, право. — 2000. — № 7. — С. 45–55.
10. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України [станом на 13.03.2012] [Електронний ресурс] Державна пенітенціарна служба України. — URL : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.

*Рекомендовано до друку кафедрою менеджменту
Чернігівської філії Європейського університету
(протокол № 8 від 28 березня 2012 року)*

Надійшла до друку 03.04.2012

Гончаренко О. Г. Эволюция научных взглядов на управление трудом осужденных

Рассмотрено позиции ученых в такой специфической отрасли, как управление трудоемкостью осужденных. Анализируется трансформация научного содержания труда осужденных, его сущности и целей.

Ключевые слова: труд, мотивация, ресоциализация.

Goncharenko, O. H. The Evolution of Scientific Approaches in Convicts' Labour Management

The article studies the approaches of scientists in such specific field as convicts' labour management. The article analyses the transformation of scientific contents of convicts' labour itself, its essence and goals.

Keywords: labor, motivation, resocialization.

